

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ПРОЦЕСІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ЇХ ОСОБИСТОСТІ

У статті подано аналіз результатів експериментально-діагностичного дослідження процесу самоактуалізації студентів, їх творчого потенціалу, готовності до професійно-педагогічного саморозвитку та наведено результати соціальної креативності студентів.

Ключові слова: гуманістична психологія, особистість, самоактуалізація, самореалізація, саморозвиток, творчий потенціал.

Постановка проблеми. У сучасних нестабільних умовах розвитку суспільства підвищується інтерес до усвідомлення перспектив розвитку професійної кар'єри студентської молоді та її підготовленості відповідно до вимог суспільства й ринку праці. І ці вимоги адресовані, насамперед, не до знань, а до особистісної і професійної компетентності. Інтерес роботодавця пов'язаний із суб'єктною характеристикою молодого фахівця, особливостями його самореалізації.

Суб'єктом можна назвати того, хто здатен "вступити в особливі відносини" із самим собою, звернутися до самого себе, його характеризує слово "само...", будь-то: самосвідомість, розвинена до почуття рефлексії; самостійність; самодіяльність; самоосвіта; за якою стоїть більш загальна якість – відкритість до самовдосконалення, самореалізації, самоактуалізації. Формування творчого ставлення до майбутньої сфери діяльності становить, таким чином, сутність сучасного процесу навчання.

Аналіз стану розробленості проблеми. Умовно наукові дослідження стосовно питання творчості можна поділити на чотири напрями. Перший напрям складають дослідження творчих особистостей, їхніх рис і мотивів. Другий напрям, дуже близький до першого, створюється дослідженнями Я, пов'язаними з творчими здібностями. Третій напрям досліджень творчих здібностей особистості межує з психіатрією і має справу з психопатологічними або близькими до патології феноменами. Четвертий напрям досліджень складають праці з творчого потенціалу в контексті самоактуалізації.

Починаючи з середини ХХ століття в психологічній науці чільне місце посідає гуманістичний напрямок, який "підкреслює значення власної творчої активності суб'єкта і досліджує умови, що сприяють її розгортанню".

Основи гуманістичної психології було закладено в екзистенціальній філософії, розробленій європейськими мислителями й письменниками (Ф. Брентано, М. Бубер, Е. Гуссерль, А. Камю, С. К'єркегор, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс). Великий вплив на розвиток гуманістичного підходу до особистості справили теорії самоактуалізації особистості (А. Маслоу), гуманістичного психоаналізу (Е. Фромм), зрілої особистості (Г. Олпорт), самореалізації особистості (К. Роджерс), екзистенціальної аутентичності (Р. Мей), сенсу життя (В. Франкл), психосинтезу (Р. Ассаджолі) та ін. [3].

У вітчизняній психології самоактуалізація розглядається як проблема становлення особистості. Основними у вивченні процесу розвитку та формування особистості є принципи єдності свідомості і діяльності, розвитку свідомості й особистості у діяльності, детермінізму, розкриті у працях Б. Ананьєва, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, В. Мясищова, С. Рубінштейна [3]. Розвиток детермінується не тільки власне особистісними якостями і станами, сформованими соціумом, а й природними, індивідуальними характеристиками, потенційними можливостями людини загалом.

Сучасні науковці (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, Г. Балл, І. Бех, О. Бондаренко, М. Боришевський, Б. Братусь, І. Булах, Є. Головаха, Л. Коган, О. Кронік, Д. Леонтьєв, П. Лушин, С. Максименко, І. Маноха, В. Муляр, О. Орлов, О. Скрипченко, Л. Сохань, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.) розглядають самоактуалізуючу особистість як індивіда із розвиненою суб'єктністю, здатністю до самовияву, активного суб'єкта власної життєдіяльності, життєтворчості, будівника свого неповторного життєвого світу [1], [3].

Самоактуалізації майбутніх фахівців та розвитку їх творчих здібностей може сприяти застосування активних методів навчання у вищій школі (Л. Долинська, П. Горностаї, В. Карікаш, В. Татенко, О. Тихомиров, Н. Чепелева, Ю. Швалб, Т. Яценко та ін.) [1].

Аналіз літературних джерел дозволяє визначити самоактуалізацію як найбільш повну і вільну реалізацію особистістю своїх можливостей; тенденцію максимізувати таланти у найрізноманітніших сферах життєдіяльності. У вузькому розумінні самоактуалізація – це вроджена тенденція до безперервного розгортання свого необмеженого творчого потенціалу у навчально-професійній діяльності.

Проблематикою роботи є вивчення психологічних засад творчого потенціалу студентської молоді в процесі самоактуалізації їх особистості. Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальному дослідженні творчого потенціалу студентської молоді, темпів їх особистісного зростання під час навчання у ВНЗ.

Результати дослідження. У процесі навчання в університеті студенти формуються як активні суб'єкти майбутньої професійної діяльності, як зрілі особистості з розвиненими професійно-важливими якостями. Становлення студентської молоді як суб'єкта майбутньої професійної діяльності здійснюється у процесі інтеріоризації зовнішніх регуляторів (професійних норм, принципів, знань, прав і обов'язків) у внутрішньоособистісний план, унаслідок чого формується система ціннісних орієнтацій і суб'єктна позиція

майбутнього фахівця, його погляди і установки щодо власного особистісного і професійного саморозвитку, визначаються шляхи самоактуалізації своєї особистості.

За допомогою методики "Самоактуалізаційний тест" (САТ) [4] ми виявили динаміку самоактуалізації особистості студентів у процесі їхньої професійної підготовки. Як показав аналіз результатів проведеного дослідження, студенти різних курсів мають неоднаковий рівень самоактуалізації їх особистості, що знаходиться у межах норми (близько 50 балів).

Так, у студентів I курсу середнє значення самоактуалізації склало 47,4 бали. Індивідуальні показники першокурсників коливаються від 22 до 72 балів. Студенти III курсу показали високий середній бал самоактуалізації – 48,6 балів. Для цієї групи опитаних характерні індивідуальні показники від 22 до 75 балів. У студентів V курсу середній показник самоактуалізації ще вищий – 49,4 бали. Індивідуальні відмінності студентів-п'ятикурсників знаходяться у межах 23-75 балів.

Рівень самоактуалізації особистості студентів дещо збільшується у процесі навчання у ВНЗ, тобто можна сказати, що набуття спеціалізації деякою мірою позитивно впливає на процес особистісного і професійного розвитку опитуваних. Стабільність та ефективність процесу самоудосконалення, самовиховання у період навчання залежить від індивідуальних особливостей особистості студентів, від їхньої активності, про що свідчать значні розбіжності в індивідуальних показниках самоактуалізації опитуваних.

На нашу думку, істотним чинником, що впливає на розвиток самоактуалізації студентів є процес пристосування до умов навчання у ВНЗ, набуття звички вчитися за власним спонуканням. З кожним роком навчання студенти все більше усвідомлюють, що їхні успіхи і досягнення у навчально-професійній діяльності залежать від їхніх практичних зусиль. Така ситуація сприяє формуванню самостійності, самопізнання і самооцінці переваг і недоліків своєї особистості, самоаналізу результативності діяльності.

Аналіз структурних компонентів самоактуалізації студентів показав їхній нерівномірний розвиток (табл. 1). Було виявлено шкали, за якими збільшуються показники студентів з I по V курси. Це шкали "компетентність у часі", "ціннісні орієнтації", "гнучкість поведінки", "самоповага", "самоприйняття", "контактність".

Студенти з I курсу (48 балів) по V курс (52 бали) тісно пов'язують перспективні програми, плани, надії з діями теперішнього. Вони розуміють, що досягнення майбутнього, закладені в їх минулому житті, активно розвиваються, удосконалюються цілями, процесами, феноменами і подіями теперішнього.

Залежно від власних потреб і мотивів у кожного студента складається індивідуальна ієрархія ціннісних орієнтацій. Поступово, з I курсу (47 балів) по V курс (49 балів), соціальні цінності стають індивідуальними і набувають відповідної значущості для опитуваних. Цінності сприяють розвитку пізнавальних, емоційних і вольових процесів студентів.

До завершення навчання у ВНЗ збільшується здатність опитуваних до швидкого встановлення як глибоких, так і поверхневих контактів з оточуючими (I курс – 46 балів, III курс – 47 балів, V курс – 51 бал) унаслідок гнучкішого способу поведінки (I, III курс – 47 балів, V курс – 50 балів).

Таблиця 1

Динаміка самоактуалізації особистості студентів (у балах)

Курс	Назва шкал опитувальника САТ													
	Компетентність у часі	Підтримка	Ціннісні орієнтації	Гнучкість поведінки	Сензитивність	Спонтанність	Самоповага	Самоприйняття	Погляд на природу людини	Синергічність	Прийняття агресії	Контактність	Пізнавальні потреби	Креативність
I	48	38	47	47	49	49	55	50	49	48	50	46	40	48
II	48	42	48	47	53	53	57	52	49	48	49	47	40	48
V	52	41	49	50	51	51	58	53	50	49	48	51	39	49

Спілкуючись з широким колом людей і вирішуючи життєві задачі різного ступеня складності, опитувані більш критично ставляться до себе, набувають знання про власні можливості, аналізують результати своєї

діяльності. Як показують результати за шкалою самоповаги, студенти V курсу (58 балів) реалістичніше оцінюють свої позитивні якості, більше впевнені у власному досвіді, у своїх силах у порівнянні з I курсом (55 балів) і III курсом (57 балів). Також збільшуються показники за шкалою самоприйняття з 50 балів у першокурсників до 53 балів у п'ятикурсників.

За шкалами "погляд на природу людини", "синергійність" і "креативність" динаміку змін не було зафіксовано. Це свідчить про те, що блок концепції людини, що складається з перших двох шкал, майже не змінюється за роки навчання. Проте, виявлені результати знаходяться у межах норми: 49 балів з I по V курс за шкалою "погляд на природу людини" і 48 балів – за шкалою "синергійність".

Майже не змінюється креативність опитуваних (I, III курс – 48 балів, V курс – 49 балів), тобто система вищої освіти недостатньо стимулює творчу активність особистості студентів, а більше орієнтує їх на репродуктивну виконавчу діяльність.

Стурбованість викликають результати, отримані за однією з основних шкал – шкалою "підтримка" (I курс – 38 балів, III курс – 42 бали, V курс – 41 бал). Це свідчить про конформність опитуваних, їх орієнтацію на зовнішній локус контролю, на пристосування до навчального процесу.

Також знижуються показники за шкалами сензитивності, спонтанності, прийняття агресії. Особливо низькі результати відмічено за шкалою пізнавальних потреб: (I, III курс – 40 балів, V курс – 39 балів, що знаходиться поза нормою). Трансформації сучасного суспільства призвели до падіння престижу професії викладача, нечіткості професійних перспектив після закінчення ВНЗ, заміни соціальних і моральних мотивів діяльності матеріальними.

Рівневу характеристику самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів відображено у табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка розподілу рівнів самоактуалізації особистості студентів (%)

№ п/п	Рівень самоактуалізації	Середні показники		
		I к.	III к.	V к.
1	Високий	27,9	39,8	40,3
2	Середній	63,9	48,3	53,6
3	Низький	8,2	11,9	6,1

Аналізуючи рівні самоактуалізації особистості опитуваних, слід зазначити, що у 63,9% студентів I курсу спостерігається середній рівень, у 27,9% - високий і у 8,2% - низький рівень.

Студенти з високим рівнем самоактуалізації мають стійке прагнення до саморозкриття і самовираження; здатні до саморозвитку, саморегуляції, рефлексії і саморефлексії; уміють вирішувати проблеми; схильні до обґрунтованого ризику, до спонтанного прояву своїх здібностей, до творчості. Опитувані цієї групи здатні продукувати цікаві думки, ідеї, пропозиції, уміють відстоювати свої принципи, переконання, можуть узяти на себе головну відповідальність за рішення найскладніших проблем і справ у колективі, мають стійку та адекватну самооцінку, свободу, відповідальність та самостійність у виборі діяльності для реалізації своїх можливостей.

Середній рівень самоактуалізації мають студенти, які здатні ставити перед собою цілі і прикладати вольове зусилля в їх досягненні, уміють проявити винахідливість, відповідальність, здатні до рефлексії. Для них характерні середні значення за чинником саморозкриття і високі показники за чинником самовираження, наявні труднощі у саморегуляції діяльності, коливанні самооцінки, самоставленні; залежність від оцінки навколишніх; ситуативність у виявленні і розкритті можливостей та здібностей.

Опитувані з низьким рівнем самоактуалізації характеризуються відсутністю прагнення до саморозкриття і самовираження; блокуванням реалізації свого внутрішнього потенціалу; здатністю реалізувати лише яскраво виражені якості не прикладаючи вольових зусиль; нерішучістю, малоактивністю, полізалежністю; малоусвідомлюваністю життєвої позиції; слабкістю самоусвідомлення, саморефлексії, саморегуляції, заниженістю рівня домагань.

До III курсу відбувається збільшення кількості опитуваних з високим (39,8%) і низьким (11,9%) рівнем самоактуалізації, дещо знижується середній рівень (48,3%) самоактуалізації студентів. На нашу думку, ці зміни пов'язані з тим, що третій рік навчання – це початок спеціалізації, зміцнення інтересу до наукової роботи, розвиток і поглиблення професійних інтересів майбутніх фахівців. Це період перевірки правильності обраного життєвого шляху.

До V курсу в студентів формуються чіткі практичні установки на майбутню професійну діяльність. Виявляються нові, актуальні цінності, пов'язані з матеріальним і сімейним станом, місцем роботи тощо. Усе це знаходить відображення в збільшенні високого (40,3%) і середнього (53,6%) рівня самоактуалізації особистості опитуваних і зниженні низького рівня (до 6,1%).

Методика "Самооцінка творчого потенціалу" [5] дозволила визначити самооцінку особистісних якостей студентів та частоту їх проявів, які характеризують рівень розвитку творчого потенціалу особистості та наявність обмежень, які перешкоджають проявам творчості (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка розподілу рівнів творчого потенціалу студентів (%)

№ п/п	Рівень творчого потенціалу	Середні показники		
		I к.	III к.	V к.
1	Високий	7,7	9,8	10,3
2	Середній	92,3	90,2	89,7
3	Низький	-	-	-

Отримані нами результати засвідчили, що від 7,7 % (I курс) до 10,3 % (V курс) опитуваних мають високий рівень творчого потенціалу, що надає їм багатий вибір творчих можливостей. Вони можуть реалізувати свої можливості, їм доступні найрізноманітніші форми творчості. Але більшість студентів (від 89,7 % на V курсі до 92,3 % на I курсі) мають середній рівень розвитку творчого потенціалу. У цієї групи опитаних є якості, які дозволяють їм творити, але є й бар'єри. Самий небезпечний – страх, особливо якщо майбутні випускники зорієнтовані тільки на успіх. Страх невдачі зковує їхню уяву – основу творчості. Також проявляється страх суспільного осуду. Як відомо, будь-яка нова ідея проходить через етап несподіванки, подиву, невизнання навколишніми. Страх осуду за нову, незвичну для інших поведінку, погляди, почуття скоує їхню творчу активність, приводить до деструкції їх творчої особистості. Студентів з низьким рівнем розвитку творчого потенціалу нами не виявлено.

Таким чином можна зробити висновок, що у студентів закладений значний творчий потенціал, який вони можуть використовувати в навчальній, а потім професійній діяльності.

Одним з показників творчого потенціалу є здатність до самопізнання і саморозвитку. Прагнення більш пізнати себе співпадає з потребою самовдосконалюватись, зростати як особистість. Методику "Діагностика рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку" [5] було використано для з'ясування питання про готовність студентів розвиватися.

Аналізуючи динаміку готовності студентів до професійно-педагогічного саморозвитку, слід зазначити, що велика частина опитуваних (68,8% - I курс, 65,8% - III курс і 64,5% - V курс) мають високий рівень готовності розвиватися (табл. 4.). Тобто студенти готові удосконалюватися, змінюватися в професійному та особистісному плані.

Таблиця 4

Динаміка професійно-педагогічного саморозвитку студентів (%)

№ п/п	Компоненти професійно-педагогічного саморозвитку (ППС)	I курс			III курс			V курс		
		Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
1.	Мотиваційний	79,6	20,4	-	72,5	25,5	2,0	63,8	36,2	-
2.	Когнітивний	44,9	51,0	4,1	56,9	39,2	3,9	53,9	39,9	6,2
3.	Морально-вольовий	85,7	14,3	-	74,5	23,5	2,0	71,9	26,1	2,0
4.	Гностичний	59,2	38,8	2,0	54,9	41,2	3,9	54,2	41,9	3,9
5.	Організаційний	51,0	49,0	-	62,7	35,3	2,0	61,9	36,1	2,0
6.	Здібність до самоуправління	81,6	18,4	-	64,7	33,3	2,0	72,0	26,0	2,0
7.	Комунікативний	79,6	20,4	-	74,5	23,5	2,0	73,9	26,1	-

Упродовж навчання у ВНЗ поступово збільшується кількість студентів, які мають середній рівень готовності до саморозвитку (30,3% - I курс, 31,6% - III курс і 33,2% - V курс). Спостерігається збільшення показників низького рівня готовності до професійно-педагогічного саморозвитку (від 0,9% у студентів I курсу до 2,6% - III курсу і деяке зниження до 2,3% у студентів V курсу). Дана група опитуваних має низьку мотивацію навчальної діяльності, пасивно ставиться до своєї майбутньої професійної діяльності.

Аналіз окремих структурних компонентів загальної готовності до саморозвитку показав зниження результатів за мотиваційним, морально-вольовим, гностичним та комунікативним компонентами. Це наводить на думку про недосконалість системи навчання у вищих навчальних закладах та необхідність використання інноваційних технологій.

Неодмінним атрибутом самоактуалізації є прагнення до творчості, яке іншими словами можна назвати творчим ставленням до життя, невід'ємною властивістю природи людини.

На думку А. Маслоу, оскільки здібність до творчості закладено у кожному з нас, вона не вимагає спеціальних талантів чи здібностей. Творчість – універсальна функція людини, що веде до всіх форм самовираження в будь-якому виді діяльності [2].

Творчість, оригінальність, що проявляється людиною у нестандартних ситуаціях життєдіяльності, ще називають соціальною креативністю особистості. Результати дослідження динаміки соціальної креативності студентів (за методикою "Соціальна креативність особистості" [5]) відображено у табл. 5.

Таблиця 5

Динаміка розвитку соціальної креативності студентів (%)

№ п/п	Рівень соціальної креативності	Середні показники		
		I к.	III к.	V к.
1	Високий	50,2	53,8	47,8
2	Середній	48,0	46,2	52,2
3	Низький	1,8	-	-

Як видно, тільки 1,8% студентів I курсу демонструє низький рівень соціальної креативності, тобто дана група опитуваних належить до людей нерішучих, невимогливих, незаповзятливих. Їх вирізняє конформність, песимізм, невміння доводити справу до логічного кінця.

Середній рівень соціальної креативності відзначається у 48% студентів I курсу, 46,2% - III курсу і 52,2% - V курсу. Ця група опитуваних схильна успішно закінчувати початі справи, належить до людей рішучих, ініціативних, комунікабельних, реалістичних, відповідальних, уміє проявити винахідливість і навіть заповзятливість. Проте, їхні дії не характеризуються стабільністю через страх соціального несхвалення, нерозуміння з боку найближчого оточення.

Найзначущим у вибірці опитуваних є високий рівень соціальної креативності, відмічений у 50,2% студентів I курсу, у 53,8% - III курсу і 47,8% - V курсу. Досліджувані даної групи є генераторами ідей. Вони здатні продукувати цікаві думки, ідеї, пропозиції. Їх вирізняє рішучість, цілеспрямованість, наполегливість, напористість, оптимізм. Опитувані уміють відстоювати свої принципи, переконання, вони можуть узяти на себе головну відповідальність за рішення найскладніших проблем і справ у колективі. Їм часто вдається втілити у життя власні ідеї, проекти, випередивши своїх конкурентів по навчанню, відпочинку. При цьому досліджувані вирізняються вихованістю та інтелегентністю. При необхідності дана група осіб здатна кардинально реформувати своє життя або знаходити принципово нові підходи у розв'язанні старих проблем.

Висновки. Аналіз результатів дослідження приводить до висновку, що самоактуалізація студентської молоді, розвиток творчих якостей майбутніх фахівців є комплексним завданням, і його розв'язання повинно орієнтуватись як на вдосконалення педагогічного процесу у ВНЗ, так і на інтелектуальний, моральний і психологічний комплекс особистості виховуваного, вплив на його свідомість, почуття і поведінку. Одним зі способів рішення цієї проблеми є розробка та апробація тренінгу розвитку творчого потенціалу студентів у процесі самоактуалізації їх особистості.

Перспективи подальших пошуків ми вбачаємо у напрямку виділення факторів, що сприяють особистісному зростанню, гендерному аналізу особливостей творчого потенціалу студентів та розробці тренінгу розвитку творчого потенціалу як одного зі способів стимулювання процесу самоактуалізації особистості майбутніх фахівців під час навчання у ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кобильнік Л.М. Психологічні особливості самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Л.М. Кобильнік. – К., 2007.
2. Маслоу А. По направлению к психологии Бытия / Маслоу А. [Пер. с англ. Е.Рачковой]. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002.
3. Райгородский Д.Я. Психология личности: Хрестоматия: В 2-х т. / Д.Я. Райгородский. – [Изд. 3-е, доп.]. – Самара: Издательский Дом БАХРАХ; М., 2002.
4. Сонин В.А. Психодиагностическое познание профессиональной деятельности: учеб. пособие / В.А. Сонин (автор-составитель). – СПб.: Издательство "Речь", 2004.
5. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. – М.: Изд-во Ин-та Психотерапии, 2002.

Подано до редакції